

KULTÚRA FILOZOFICKÉHO MYSLENIA

MILAN ZIGO, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FFUK, Bratislava

Väčšinou sa ako axióma prijíma téza, že filozofia je vyjadrením „ducha doby“, totiž kvintesenciou jej myslenia, v čom je, pravdaže, zahrnutá nielen dobová úroveň vedenia o svete, o človeku, a najmä o chápaní ich vzájomného pomeru, ale aj s nimi úzko spojené sebaillúzie a sebaklamy. V našich časoch sa môžeme k tomuto názoru prikláňať s väčšou dôverou ako kedykoľvek predtým. Všeľepajúci kriticismus intelektu totiž rozhodne a definitívne zbavil filozofiu opovážlivých a naivných pretenzií na postavenie „kráľovnej vied“ i márných aspirácií byť panaceou.

Tento nezdar neoprávnených, ale tradovaných názorov na poslanie filozofie viedol už v minulom storočí časť mysliteľov k tvrdeniu o „konci filozofie“, ba o jej „smrti“. Svojím spôsobom sa sem zaradili aj zakladatelia dialektickomaterialistickej filozofie. Na rozdiel od ich súčasníkov a ešte väčšmi od neskorších (i dnešných) hlásateľov „konca filozofie“ nezaujali však k nej nihilistický postoj, ale pochopili a zvýraznili ten *realistický moment*, ktorý od zrodu filozofie charakterizoval jej skutočné a *oprávnené* poslanie, totiž byť *integrujúcim činiteľom* dobového vedenia, jeho pojmovým a svetonázorovým zaklenutím, a teda aj východiskom, takpovediac najzákladnejšou výzbrojou pre jeho budúce výboje. Tým fakticky nadviazali na najlepšie tradície filozofie od jej vzniku, ale výslovne a jednoznačne na odkaz novovekej filozofie. K príkrym výrokom na adresu filozofie viedol ich nesúhlas s nárokmi filozofov, ktorí ich najväčšmi inšpirovali, totiž s predstaviteľmi nemeckej klasickej filozofie, a najmä Hegela. Zatratali jednoznačne jeho abstraktno-univerzalistické nároky, ukázali na Rodos, na ktorom treba skákať. Týmto Rodosom, na ktorom má filozofia predviesť svoju životaschopnosť, svoje umenie je, ako to zaznieva z jedenástej tézy o Feuerbachovi — skutočnosť, v ktorej filozof žije, svet a v jeho rámci predovšetkým sociálny svet, kolektívny výtvar ľudí a predmet i najbezprostrednejší predpoklad ich ustavičnej pretváracej činnosti.

V našej úvahe sa sústreďujeme na problematiku mysliteľských črt

a kvalít dialektickomaterialistickej filozofie, ktorej hlas je iba jedným z tých, čo vznikli „v zmätení jazykov“ po kulminácii klasickej filozofie v prvej tretine minulého storočia. Hoci je to hlas podľa nášho presvedčenia najpôsobivejší a najperspektívnejší, predsa len treba rešpektovať skutočnosť, že nie je jediný, a to nielen v úsilí o uplatnenie nových spôsobov myslenia, ale aj v pochopení príklonu k životu, spoločenskej praxi a komplexnejšiemu i konkrétnejšiemu chápaniu človeka. Netreba zdôrazňovať zásadnú odlišnosť stavania a riešenia týchto otázok v marxisticko-leninskej filozofii a v rôznych koncepciách nemarxistickej filozofie. O tom jestvuje množstvo literatúry z jednej i druhej strany. Keď ale hovoríme o kultúre filozofického myslenia, majúc na mysli práve kultúru marxistického filozofického myslenia, je nevyhnutné pri všetkej odlišnosti, ba až antagonistickej protirečivosti ostatných prúdov a škôl súčasnej i minulej filozofie, nestrácať zo zorného poľa celok filozofie. Okrem iného aj preto, že práve tento protirečivý celok je jedným z výstižných vyjadrení protirečení (a to nielen politických či ideologických) našej doby, a teda tiež — svojím spôsobom — jej rozklaného „ducha“.

Pôsobenie filozofie je viacfunkčné. Predovšetkým je *bádateľskou činnosťou*; tou sa vlastne vytvára, konštituuje a vyvíja ako špecifický spôsob reflexie skutočnosti. Filozof tu, intenzívne využívajúc historicko-filozofický materiál, bohatstvo a inšpirujúcu silu ktoréhokoľvek relevantného prístupu a ideí sformulovaných predchodcami, odpovedá na problémy dneška s presahom do budúcnosti. Jeho odpoveď na akýkoľvek problém, ak nemá byť povrchná, musí implicitne zahŕňať čo najviac zo zúčtovateľného fondu predchádzajúceho myslenia. No už tým nadobúda istú črtu *všeobecnosti*, a tiež *nadčasovosti*, hoci je vyvolaná dneškom a jemu tiež adresovaná. Tým nechtiac a neodôvodnene irituje každého zástancu „aktualizmu“, najmä ak si ho tento zamieňa s podenkovitosťou. Ale to je iba jedna stránka vecí. Dojem *všeobecnosti* a *abstraktnosti* sa ďalej umocňuje tým, že filozof, ak nechce byť povrchný, musí sa usilovať obsiahnuť a reflektovať vo svojej odpovedi všetko závažné, na čo v danej otázke prišli vedy, umenia, politické a ideologické koncepcie a trebárs i náboženské myslenie a v neposlednom rade každodenné, bežné myslenie, ktoré je predsa len skutočnosťou najbližšie, hoci z toho vôbec nevyplýva, že jej musí aj najlepšie rozumieť. A ani to ešte nie je všetko. Bádateľ-filozof musí takto získaný poznatok — ako každý iný vedec — konfrontovať so systémom poznatkov a názorov školy, ku ktorej sa hlási a ktorej základné princípy prijíma (aspoň po istý čas) za závažný etalón pravdivosti poznania. Musí poznatok prípadne upraviť, aby ho do tohto systému mohol zaradiť, alebo ak sa tomu vzpiera, musí sa pustiť do neľahkej práce na úprave, spresnení, ba i prebudovaní samej tejto sústavy, čo má často aj veľmi ďalekosiahle spoločensko-praktické súvislosti a dôsledky. A potom čaká na výsledok jeho úsilia previerka najťažšia a najzávažnejšia: podobne ako v každej inej vede previerka praxou. Hovoríme tu o „filozofovi“, no koniec-koncov ide o prácu „spoločenstva filozofov“

na primeranej úrovni profesionality, čo však vôbec nevylučuje, ale naopak, predpokladá existenciu vedúcich osobností.

Problém či vyhranene dialektická situácia pre marxistickú filozofiu spočíva tiež v tom, že kladúc dôraz na úzke spojenie so životom v celej jeho bohatosti a pestrosti, musí byť z nej vyrastajúcim *nadhladom*, v ktorom sa odrazia jej podstatné črty, ba navyše aj jej história a vývinové tendencie. O to sa na základe živelnej dialektiky pokúšali všetci významní filozofi v minulosti a v tej miere, v akej sa im to podarilo, ich ľudstvo považuje za veľkých. A to platí aj dnes.

Táto črta filozofie, ktorá by mala v našej, programovo *dialektickej* filozofii historicky kulminovať, vyplýva z umenia či schopnosti každej (dobovo i perspektívne) veľkej filozofickej koncepcie *rozlišovať, mať zmysel aj pre odlietane a detaily*. Je to opäť akoby jeden z paradoxov práce filozofa: zovšeobecňujúc a abstrahujúc má zároveň odlišovať nuan- sy a maličkosti. Pre zástancov „praktického“ (presnejšie pragmatického) spôsobu riešenia problémov je táto požiadavka na filozofické myslenie prinajlepšom pochybným, ak nie smiešnym, či dokonca krajne podozri- vým intelektuálskym resentmentom. Lenže nástrojom filozofie naozaj nie je, obrazne povedané, drevorubačská sekera, ale inštrumenty, podoba- júce sa skôr najjemnejšiemu chirurgickému skalpelu či využitiu ultrazvu- ku. To posledné je asi najbližšie pravde (na úrovni príkladu). Čo máme na mysli? Namiesto dlhých vysvetľovaní uveďme iba, ako nám pri po- vrchnom výklade „splývajú“ také fundamentálne kategórie ako zákon, podstata, kvalita atď., a ako dôležité, metodologicky, svetonázorovo atď. je, aby si pri uvedomení ich dialektického prelínania sa, vzájomného pô- sobenia zachovali „vlastnú tvár“, neredukovali sa jedna na druhú. Tým totiž strácajú svoju explikatívnu silu, a navyše aj obraz sveta, ktorý majú vyjadriť, sa sploštuje. V takej karikatúre však filozofia, ktorá ju splo- dila, zisťuje — ako v zrkadle — svoje vlastné črty.

Skrátka, aj tieto stručné a iste nie úplné charakteristiky práce filo- zofov dostatočne naznačujú, že aj ona má svoje vnútorné normy, nároky na úroveň, kultúru a etiku, požiadavky, v ktorých sú obsiahnuté kritériá posudzovania jej vedeckosti, spoločenskej funkčnosti, ale aj predpoklady (a tiež ohraničenia) komunikácie s ostatnými zložkami spoločenského vedomia, a tiež s odlišnými filozofickými koncepciami. Pokiaľ ide o po- sledne uvedené, všetko by bolo jednoduchšie, keby ich odlišnosť vyplý- vala iba z rôznosti vedeckých prístupov k výkladu skutočnosti, a nie z rôznosti chápania sveta a ľudských cieľov v ňom rôznymi triedami a sociálnymi skupinami, ideológom ktorých je aj ten či onen filozof, filo- zofická škola či smer.

Fakt, že filozof uvažuje vždy vedome či nevedome z pozície určitej sociálnej skupiny a koniec-koncov spoločenskej triedy, uvádzajú už dáv- nejšie nielen marxisti. No zvyčajne iba im sa predhadzuje, že do filozo- fie vniesli ideologickú dimenziu, ako vraj zbytočný a v konečnom dôs-

ledku rozkladný element. Ale každý, kto čítal Marxa či Lenina vie, že ani v tomto ohľade si nič svojvoľne nevymýšľali, že na túto dimenziu či aspekt iba s vedeckou poctivosťou poukázali, „vyložiť karty na stôl“ tým, že sa prihlásili — na rozdiel od svojich oponentov — k triede, za ktorú hovoria. Bol to krok, ktorý z hľadiska vedy treba hodnotiť v superlatívoch, ak len úlohou vedy nie je zahmlievať, namiesto toho, aby objasňovala. A to už nehovoríme o tom, že už vtedy mimoriadne jasne ukázali dialektiku triedneho a všeludského a zdôvodnili prečo a ako práve robotnícka trieda — a len ona — sa môže a musí usilovať o prekonanie triedneho všeludským.

Dnes, keď po zbytočných blúdeniach chodníčkami absolutizácie princípu triednosti sa vraciame k jeho pôvodnému vznešenému zmyslu, spochívajúcemu v zdôraznení historicky osloboditeľskej úlohy robotníckej triedy, zratúvame nielen nevyužitú príležitosť, ale — s pohľadom vpred — odhadujeme aj ponúkajúce sa možnosti historických iniciatív socializmu. Už teraz vidno, že sú to iniciatívy svetodejinného formátu, najmä v oblasti odzbrojenia, ale aj pri riešení ďalších globálnych problémov. Bez toho, že by sa oslabil ostrosť sporov vo väčšine základných (a to aj od ideológie vzdialených, no z hľadiska teórie, metódy a svetonázoru vôbec nie bezvýznamných) otázok, dochádza — postupne, ale presvedčivo — k zvýšeniu komunikatívnosti medzi rozličnými filozofickými koncepciami a marxistickou filozofiou. Nevzťahuje sa to, pochopiteľne, na apriórnych antikomunistov, u ktorých filozofická frazeológia zakrýva mimofilozoficky motivované nepriateľstvo voči našej filozofii a socializmu, a teda v podstate diskredituje jednak filozofické východiská, ku ktorým sa hlásia, a tiež skresľuje poslanie a význam najstaršieho a najosvedčenejšieho spôsobu styku medzi rozličnými filozofiami — dialógu.

Týmto odbočením do oblasti vzťahu filozofie a politiky sme chceli aspoň v náznaku poukázať na to, že keď opustíme uvažovanie o „vnútornom svete filozofie“, ktoré má opodstatnenie iba v istej abstrakcii a začneme skúmať skutočný život filozofie, ktorý je vždy mnohostranne spojený s mimofilozofickými ľudskými a sociálnymi aktivitami, vyššie naznačené požiadavky na filozofický prístup sa konkretizujú a komplikujú bez toho, že by strácali na platnosti. Je nesporné, že filozofia nemá zmysel svojej činnosti, ba — čo je dôležitejšie — ani zdroj svojho rozvoja sama v sebe, že slúži vedám, umeniam, politike, že poskytuje bázu pre svetonázor najširších vrstiev atď. Vstupujúc do súčinnosti s týmito a ďalšími oblasťami, bez ktorej by žila vlastne mimo sveta, nemôže neakceptovať a viac-menej nepodliehať formuláciám úloh, stanovených pre tieto sféry duchovného a praktického života spoločnosti, prijať — čo len sčasti — ich dikciu, a tiež ich zorný uhol. Chceme však zdôrazniť, že pritom nespíme zabudnúť na svoje špecifiká a kánony, ktoré ju *vnútorne* zaväzujú. Vždy, keď sa to stalo, bolo to nielen na jej škodu, ale aj na škodu iných oblastí myslenia a poznania, ba i spoločenskej praxe. Filozofia je skutočne odkázaná väčšinou žiť prostredníctvom iných foriem

duchovného života spoločnosti ako ich fundamentálny komponent, ale to vôbec neznamená, že sa môže a smie v nich rozplynúť.

Považovali sme za potrebné pripomenúť aspoň niektoré konštanty, bez ktorých niet živého, kultúrneho a podnecujúceho filozofického myslenia práve teraz, keď sa požiadavka *nového myslenia* v socializme, ale i v celom svete, stáva podmienkou konania po novom. Myslenie bolo vždy aj politikum, ale ak včera, či predvčerom, bolo chvíľami len prívěskom, či ornamentom politických rozhodnutí a od nich sa odvíjajúceho diania, dnes sa stáva jednou z najzákladnejších mohutností, podmieňujúcich budúcnosť, v rámci ktorej ľudia pretvárajú okolitú skutočnosť ako seba, svoje vedomie. Aj v súčasnosti vedomie už nemôže zaostávať za udalosťami, musí ich predstihnúť a dať im správny smer. Táto orientácia, ktorá sa opiera o humanistický systém cieľov, umožní vypracovať stratégiu zachovania ľudskej civilizácie. V súčasných podmienkach vzniká tak potreba premyslieť základy ľudskej sebaregulácie v planetárnom rozsahu, predovšetkým odhaľovaním a neutralizáciou všetkých nebezpečností ohrozujúcich našu civilizáciu“ (3, s. 266).

Pri úlohe rozvíjať nové myslenie, nové spôsoby chápania a riešenia problémov sveta, spoločnosti i jednotlivca pripadá filozofii mimoriadne závažná úloha. A to preto, že ako hlavná charakteristika tohto myslenia sa celkom opodstatnene vytyčuje úloha ďalšieho rozpracovania *dialektiky* ako spôsobu výkladu i metódy poznania a zmeny celej skutočnosti. To je priama výzva marxistickým filozofom. Táto potreba je podmienená jednak úsilím o revolučnú prestavbu socialistickej spoločnosti, ale tiež rastom globálnosti a komplexnosti sveta, a tým i problémov, ktoré z toho pre nás — a v rozličných obmenách pre celé ľudstvo — vyplývajú.

Na začiatku úvahy sme sa zmienili o viacfunkčnosti filozofie. Doteraz sme si všímali niektoré otázky kultúry filozofického myslenia najmä v súvislosti s jej bádateľským poslaním. Filozofia a spoločenské vedy vôbec však majú, viac ako prírodné a technické vedy, aj výraznú, *bezprostrednú, výchovnú* funkciu s jasným ideologickým vyznením. Veľká časť filozofických a ďalších spoločenskovedných (napr. historických) poznatkov sa prostredníctvom rôznych druhov školskej i mimoškolskej výchovy, popularizácie a propagandy dostáva, resp. mala by sa dostávať, do širokých vrstiev spoločnosti. Tu vytvára dôležité myšlienkové jadro svetonázorového, morálneho, politického atď. vedomia spoločnosti. Tak vo svojom vystúpení na VŠP ÚV KSČ 13. apríla 1988 súdruh Jakeš medzi úlohami spoločenských vied uviedol, že „musia utvárať v ľuďoch vedomie nevyhnutnosti obratu v spôsoboch činnosti, prechodu k novému typu konania, odmietajúceho bezproblémové životné postoje, musia bojovať so skepticizmom a cynizmom v prístupe k novým myšlienkam“ (2, s. 3). Podmienkou toho, aby naše myšlienky zapôsobili a presvedčili, je nielen kvalita bádateľskej činnosti, ale aj úroveň ich šíriteľov, ich filozofická kultúra. V tomto ohľade má školský i mimoškolský systém vzdelávania veľké nedostatky, pričom z hlavných (najmä pokiaľ ide o filozofiu), je

aj nedostatok kvalifikovaných kádrov. To je však už téma na inú úvahu či rozbor.

Filozofia je integrálnou a do veľkej miery aj integrujúcou zložkou duchovnej kultúry spoločnosti. Môže ňou však byť iba vtedy, keď si sama udržuje a pestuje svoju vnútornú kultúru pri bádateľskej činnosti, a keď si ju osvoja aj tí, ktorí filozofické poznatky šíria. Nesmieme na to zabúdať práve teraz, v období historických procesov, prebiehajúcich v socialistickej spoločnosti. Ich súvis s nevyhnutnými zmenami aj v oblasti duchovnej kultúry široko, plasticky a práve pre filozofiu mimoriadne inšpiratívne vyjadril M. S. Gorbačov nasledovne: „Teraz, keď plníme úlohy prestavby, zdokonaľovania socialistickej spoločnosti a širokého rozvoja demokracie, vynárajú sa problémy duchovnej kultúry často novým spôsobom. Ich novosť je určená naším terajším zameraním na človeka, obratom k jeho skutočnej podobe, potenciálu a potrebám — lebo človek nie je živý iba chlebom, ba ani modernými materiálnymi statkami. Vôbec najviac je živý pravdou a svedomím, mravnosťou a humanizmom. Novým spôsobom chápe problémy kultúry súčasná etapa vývoja svetonázoru: už dnes je jasné, že jeho zdokonaľovanie opäť prebúdza v celom svete príťažlivosť socialistických hodnôt, zbavuje ich smutných následkov stagnácie, sebauspokojenia a duchovnej strnulosti. Novo sa chápe i súčasný svet — svet s nevídanou intenzitou stykov, súčinnosti, výmeny vo vede, kultúre i na poli informácií: svet každodenných ostrých zrážok, konfrontácií, ale i vzájomného obohacovania pokrokovými všeludskými hodnotami“ (1, s. 5).

LITERATÚRA

1. GORBAČOV, M. S.: Revolučná prestavba a ideológia strany. Zasadnutie ŮV KSSZ 18. februára 1988. Pravda, 20. II. 1988.
2. JAKEŠ, M.: Prestavba — to je spoločnosť v dynamickom pohybe. Pravda, 14. IV. 1988.
3. KOČERGIN, A. N.: Formovanie filozofickej kultúry odborníka. In: Skvalitňovanie výuky marxizmu-leninizmu vo svetle záverov XXVII. zjazdu KSSZ a XVII. zjazdu zjazdu KSČ. Bratislava 1988.